Araştırma Makalesi *Research Article*

edead
edebiyat dil ve eğitim araştırmaları dergisi

# Van ağzında *baş* sözcüğünün geçtiği kalıp ifadeler üzerine*

## *On fixed expressions containing the word "baş" in the Van dialect*

***Gamze Özok***

Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi, gamzeozok@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0631-4209

**Öz**

Bu çalışmada, Türkiye Türkçesinin ağızlarından biri olan Van ağzında "baş" sözcüğünün yer aldığı kalıplaşmış ifadeler biçim, anlam ve kullanım özellikleri bakımından incelenmektedir. Çalışmanın amacı, söz konusu sözcüğün Van ağzında hangi kalıplaşmış yapılar içerisinde kullanıldığını, bu yapıların hangi anlamları karşıladığını ve gündelik iletişimde ne tür işlevler üstlendiğini ortaya koymaktır. Nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde yürütülen çalışma, betimleyici bir söz varlığı incelemesine dayanmaktadır. Veriler, ilgili sözlük ve araştırmaların taranması ile araştırmacının Van ağzına ilişkin dil gözlemlerinden yararlanılarak belirlenmiş; tespit edilen ifadeler biçimsel özellikleri, anlamları ve kullanım bağlamları açısından çözümlenmiştir. İnceleme sonucunda, "baş" sözcüğünün yer aldığı 16 kalıplaşmış ifade belirlenmiştir. Bu ifadelerin iyi dilek ve temenni, memnuniyet, olumsuz değerlendirme, öfke, acıma ve hayıflanma gibi farklı anlam ve iletişimsel işlevler taşıdığı görülmüştür. Ayrıca *boğabaş*, *kellebaş* ve *külbaş* gibi örnekler, sözcüğün birleşik sözcük oluşumunda da yer aldığını göstermektedir. Bulgular, "baş" sözcüğünün Van ağzında temel anlamının ötesinde çeşitli anlamlar ve kullanım işlevleri kazandığını ortaya koymaktadır. Çalışma, Van ağzındaki kalıplaşmış ifadeleri belirli bir sözcük etrafında bir araya getirerek mevcut ağız araştırmalarını tamamlamayı ve Türkçenin bölgesel söz varlığının belgelenmesine katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Türkiye Türkçesi, Van ağzı, söz varlığı, "baş" sözcüğü, kalıp ifadeler.

**Abstract**

This study examines fixed expressions containing the word "baş" ("head") in the Van dialect of Turkish in terms of their formal, semantic, and usage characteristics. It aims to identify the fixed expressions in which the word occurs, the meanings they convey, and the communicative functions they serve in everyday language. Conducted within a qualitative research approach, the study is a descriptive investigation of lexical items. The data were identified through a review of relevant dictionaries and studies, together with the researcher's linguistic observations of the Van dialect. The expressions identified were analyzed in terms of their formal characteristics, meanings, and contexts of use. The analysis identified 16 fixed expressions containing the word "baş." These expressions were found to serve various semantic and communicative functions, including expressing good wishes, goodwill, acceptance, negative evaluations, anger, compassion, and regret. Examples such as *boğabaş*, *kellebaş*, and *külbaş* also demonstrate the role of the word in compound word formation. The findings indicate that the word "baş" in the Van dialect extends beyond its basic meaning and acquires various meanings and communicative functions within fixed expressions. By examining fixed expressions organized around a single lexical item, this study aims to complement existing research on Turkish dialects and contribute to the documentation of regional vocabulary in Turkish.

**Keywords:** Turkey Turkish, Van dialect, vocabulary, the word "baş" (head), stereotyped expressions.

**Geliş Tarihi/Received:** 25.05.2026
**Kabul Tarihi/Accepted:** 29.06.2026
**Yayın Tarihi/Publication Date:** 30.06.2026

*Bu makale, *III. Uluslararası Edebiyat, Dil ve Eğitim Araştırmaları Sempozyumu*'nda (21–23 Mayıs 2026) sunulmuş aynı başlıklı sözlü bildirinin genişletilmiş hâlidir.

**Atıf Bilgisi:** Özok, G. (2026). Van ağzında "baş" sözcüğünün geçtiği kalıp ifadeler üzerine. *Edebiyat, Dil ve Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 98–107.

## Giriş

Sözcükler, bir dilde nesneleri, kavramları, hareketleri ve durumları karşılarlar. Sözcük köklerinin yetersiz kaldığı durumlarda dilin sözcük türetme yollarından yararlanarak yeni sözcükler türetilir. Türkçede yeni sözcükler türetmek için mevcut kök ve gövdelere yapım ekleri getirilir. Bu yöntemle Türkçenin söz dağarcığı gelişir. Tabii yapım ekleriyle sözcük türetmenin yetersiz kaldığı durumlarla da karşılaşılmaktadır. Bu gibi durumlarda dilin sunduğu diğer imkânlardan yararlanılarak kavramları, nesneleri, hareketleri vb. karşılayan yeni ifadeler türetilir. Türkçede bazı kelime grupları, deyimler, deyimler dışında kalan kalıplaşmış sözler, sözcük türetme noktasında dil kullanıcılarının elini rahatlatan ifade biçimleridir. Türkçede özellikle yapım ekleriyle sözcük türetmenin yetersiz kaldığı durumlarda kavramları adlandırma noktasında en çok başvurulan söz dizimi biçimi belirtisiz isim tamlamasıdır. Buna ek olarak sözcük düzeyinde ifade bulamayan kavramlar, dilde birleşik sözcükler ve kalıplaşmış ifadelerle de karşılanmaktadır. Türkçe, birleşik sözcükler, deyimler ve kalıp ifadeler bakımından zengin bir dildir. Türkçenin tarihî ve çağdaş lehçeleri ile çağdaş lehçelerin ağızları incelendiğinde geniş bir kalıplaşmış söz varlığıyla karşılaşılmaktadır. Her çağdaş lehçenin söz varlığıyla şekillenen kalıp ifadelerinin yanında bu lehçelerin ağızlarının söz varlığı etrafında ortaya çıkan kalıplaşmış ifadeler, hem Türkçenin zenginliğini hem de ifade gücünü göstermektedir.

**Bu çalışmanın konusu**, Türkiye Türkçesinin ağızlarından biri olan Van ağzında "baş" sözcüğünün yer aldığı kalıplaşmış ifadelerin belirlenmesi ve bu ifadelerin biçim, anlam ve kullanım özellikleri bakımından incelenmesidir. Bu doğrultuda sözcüğün deyim, birleşik sözcük ve diğer kalıplaşmış ifadeler içerisindeki kullanımları ele alınmakta; söz konusu ifadelerin Van ağzında kazandığı anlamlar ve gündelik iletişimdeki işlevleri ortaya konulmaktadır.

**Çalışmanın amacı**, Van ağzında "baş" sözcüğüyle kurulan kalıplaşmış ifadeleri tespit ederek bu ifadelerin biçimsel özelliklerini, anlamlarını ve kullanım bağlamlarını ortaya koymaktır. Bu doğrultuda Eski Türkçeden bugüne tarihî ve çağdaş lehçelerde aktif kullanılan "baş" sözcüğünün Van ağzında hangi kalıp ifadeler içinde, hangi anlamlarda kullanıldığını tespit edilmiştir. Çalışmada yazılı kaynaklarda yer alan bilgilerden ve araştırmacının Van ağzına ilişkin dil gözlemlerinden yararlanılmakta; belirlenen ifadeler, ilgili sözlük ve araştırmalardaki kayıtlarla karşılaştırılarak değerlendirilmektedir. Böylece "baş" sözcüğünün Van ağzındaki kalıplaşmış kullanımlarının belirlenmesi ve Türkçenin ağızlara özgü söz varlığının incelenmesine katkı sağlanması hedeflenmektedir.

**Çalışmanın önemi**, ağız araştırmalarında söz varlığının yalnızca standart dilde değil, farklı bölgelerde ortaya çıkan kullanımının giderek artan önemine koşuttur. Bu bakımdan belirli sözcükler etrafında oluşan kalıplaşmış ifadelerin incelenmesi, Türkçenin anlatım olanaklarının ve bölgesel söz varlığı çeşitliliğinin ortaya konulması açısından önem taşımaktadır. Van ağzında "baş" sözcüğünün geçtiği ifadeleri ele alan bu çalışma, söz konusu ifadelerin kayıt altına alınmasına, mevcut sözlük ve araştırmalardaki bilgilerle karşılaştırılmasına ve ileride yapılabilecek ağız araştırmalarına veri sağlanmasına katkıda bulunması bakımından önemlidir. Ayrıca bu tür incelemeler, Türkiye Türkçesinin ağızları arasında yapılacak karşılaştırmalı söz varlığı çalışmalarına da zemin hazırlayabilir.

**Çalışmanın yöntemi**, *nitel desenli* bir tasarım olan *betimleyici* bir *söz varlığı incelemesi*dir. Araştırmanın verilerini, Van ağzında "baş" sözcüğünün yer aldığı kalıplaşmış ifadeler oluşturmaktadır. Verilerin belirlenmesinde ilgili ağız sözlükleri, bilimsel araştırmalar ve diğer yazılı kaynaklar taranmış; ayrıca araştırmacının Van ağzına ilişkin dil gözlemlerinden yararlanılmıştır. Veri toplama sürecinde, "baş" sözcüğünü içeren ve Van ağzında kullanıldığı belirlenen ifadeler tespit edilmiştir. Belirlenen ifadeler,

kullanım biçimleri, anlam özellikleri ve kullanım bağlamları bakımından incelenmiştir. Daha önceki araştırmalarda kayıt altına alınan ifadeler ile araştırmacının dil gözlemleri aracılığıyla belirlediği ifadeler, veri kaynaklarının niteliği dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Verilerin analizinde betimsel dil çözümlemesinden yararlanılmış; ifadelerin biçimsel özellikleri, anlamları ve kullanım bağlamları ortaya konulmuştur. İlgili kaynaklarda yer alan bilgilerden yararlanılarak ifadelerin farklı ağızlardaki veya Türkiye Türkçesindeki kullanımlarıyla karşılaştırmalar da yapılmıştır.

**Çalışmanın sınırlılıkları** bağlamında bu araştırma Türkiye Türkçesi Van ağzındaki "baş" sözcüğünü içeren kalıp ifadelerle sınırlandırılmıştır. Çalışmanın odağını belirlenen ifadelerin biçimsel özellikleri, anlamları ve kullanım bağlamları oluşturmaktadır. Yararlanılan veriler, taranan yazılı kaynaklar ve araştırmacının Van ağzına ilişkin dil gözlemleriyle sınırlıdır. Bu nedenle elde edilen bulgular, Van ağzında "baş" sözcüğünün geçtiği bütün ifadelerin eksiksiz bir dökümü olarak değerlendirilmemeli; araştırma kapsamında tespit edilen ifadelerin betimlenmesi olarak ele alınmalıdır.

**İlgili literatür** incelendiğinde bu çalışmanın ele aldığı konu çerçevesinde belli bir birikimin olduğu görülür: Akman (2023), *Van Küresin Ağzında Organ İsimleriyle Kurulan Deyimler* başlıklı çalışmasında, Van Küresin ağzında organ adlarıyla oluşturulan 272 deyimi incelemiş ve bunların 22'sinin "baş" sözcüğünü içerdiğini belirtmiştir. Çalışma, "baş" sözcüğünün Van ağzındaki kalıplaşmış kullanımlarını inceleyen araştırma açısından doğrudan bir kaynak niteliği taşımakta ve mevcut ifadelerin önceki araştırmalarda nasıl kaydedildiğini karşılaştırma olanağı sunmaktadır (Akman, 2023). Akman (2024b), *Van Ağzından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar* başlıklı çalışmasında Van ağzından derlenen 141 kelimeyi ele almış ve bu kelimelerin Türkiye Türkçesinin söz varlığının belgelenmesine katkısını ortaya koymuştur. Çalışmada kelime ve kelime gruplarının anlamları açıklanırken Azerbaycan Türkçesinden de yararlanılması, ağız söz varlığının karşılaştırmalı olarak incelenmesi bakımından önem taşımaktadır (Akman, 2024b).

**Kuramsal ve Kavramsal Çerçeve**

"Baş" sözcüğü, temel, yan, mecaz anlamlarıyla Türkçenin yazılı belgelerle takip edilen her döneminde görülen; bugün de Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü[1]'ne göre çok küçük ses farklılıklarıyla Türkiye, Azerbaycan, Başkurt, Kazak, Kırgız, Özbek, Uygur, Tatar ve Türkmen Türkçesinde canlılığını koruyan bir sözcüktür. Türkçenin ilk yazılı belgeleri olan Orhon Yazıtları'nda "baş" sözcüğü, temel anlam olarak "baş", yan anlam olarak da "tepe, doruk" anlamlarında kullanılmıştır (Tekin, 2014, s. 126). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*'nde ise "baş" sözcüğü için ilk olarak "baş, kafa" anlamları verilmiş; hemen sonrasında "başı taşı birlä" şeklinde "tamamile, tümü ile" anlamlarında bir hukuk deyiminin varlığına değinilmiştir (Caferoğlu, 2015, s. 35). İkinci anlam olarak "yara, yara başı", üçüncü anlam olarak da "başlangıç, birinci, ilk" karşılıkları verilmiş; devamında bu sözcükten türeyen "başçı, baş bitig, başladaçı, başlağ, başlamaḳ, başlıġ, baştınḳı" gibi sözcükler de sözlükte yer almıştır (Caferoğlu, 2015, s. 35). Bu da Eski Uygurca döneminden itibaren "baş" sözcüğünün farklı yan anlamların yanında kalıp ifadeler içinde kullanılmaya başlandığını göstermektedir. *Divanü Lügâti't-Türk*'ün Atalay (2013, s. 72-73) neşrinde "baş" sözcüğü, ilki "baş", ikincisi "yara" anlamlarıyla iki madde başı olarak verilmiştir. Sözlüğün Ercilasun ve Akkoyunlu (2015, s. 576-577) neşrinde ise sözcük; "insan başı; genel olarak baş (hayvan, bitki, eşya, dağ vb.)", "başta gelen, temel, esas", "mihr, erkeğin nikâh esnasında eşine vermeyi kabullendiği mal veya para" ve "yara" anlamlarıyla dört madde başı şeklinde yer almaktadır. Clauson

[1] Türk Dil Kurumu'nun https://sozluk.gov.tr/ adresinde bulunan Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü kaynak olarak kullanılmıştır. Bu bağlantı adresi ve erişim tarih aralığı kaynakçada verilmiştir.

(1972, s. 375-376) da sözlüğünde "baş/ba:ş" şeklinde madde başı olarak verdiği sözcüğün "baş" biçiminde söylenen hâlinin "kafa, baş" anlamına geldiğini; sesletimi "ba:ş" şeklinde olan biçiminin ise "yara" anlamında kullanıldığını belirtmektedir. Kutadgu Bilig'in dizininde sözcük, üç ayrı madde başı olarak yer almaktadır; bu da sözcüğün eserde üç ayrı anlamda kullanıldığını göstermektedir. İlk madde başında "baş, kafa", ikinci madde başında "baş, ön, u., üçüncüsünde ise "yara" anlamları verilmiştir (Arat, 1979, s. 62-64). Türkçenin ilk ve önemli yazılı kaynakları ile bunlar üzerine yapılan çalışmalarda da görüldüğü üzere sözcük, hem biçim hem de anlam açısından geçmişten bugüne temel anlamını yitirmeden gelmiş; hatta o dönemlerden itibaren "baş" sözcüğüyle kalıp ifadeler kurulmuş ve kullanılmıştır.

Geçmişten bugüne temel, yan, mecaz anlamlarıyla Türkçenin tarihî ve çağdaş lehçelerinde kullanılan, etrafında kurulan kalıp ifadelerle söz varlığını zenginleştiren "baş" sözcüğü, birçok dile verilen Türkçe sözcüklerden biridir. Karaağaç'ın (2021, s. 84-85) *Türkçe Verintiler Sözlüğü*'nde yer alan bilgilere göre bu sözcüğün Çince, Rusça, Farsça, Arapça, Ermenice, Macarca, Urduca, Bulgarca, Sırpça, Arnavutça, Makedonca ve Yunanca dillerine verildiği; bu dillerde de Türkçedeki gibi temel ve ya da yan anlamlarıyla kullanıldığı görülmektedir. Bu bilgilerden hareketle "baş" sözcüğünün, geçmişten bugüne Türklerle yakın ilişkide bulunan pek çok milletin diline geçtiği ve o dillerin ses özelliklerine uyum sağlayarak hâlâ aktif kullanıldığı söylenebilir.

Türkçede kalıplaşmış ifadeler incelendiğinde bazı sözcüklerin, hem anlam hem biçim açısından bu yapıların kurulumunda sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Birleşik sözcükler, deyimler ve deyim dışında kalan kalıp ifadelerde bu durumla sıklıkla karşılaşılmaktadır. Örneğin Türkçede geçmişten bugüne tarihî ve çağdaş lehçelerin tamamında "göz" sözcüğü ile kurulmuş birçok deyim, kalıp ifade ve birleşik sözcük bulunmaktadır: göze girmek, göz kulak olmak, gözden düşmek, göze batmak, göz kırpmak vs. Bunun gibi Türkçede et- ve ol- gibi temel yardımcı fiillerle kurulan pek çok birleşik fiile de rastlanmaktadır. Ayrıca birleşik sözcükleri ve kalıp ifadeleri oluşturan sözcükler, gerçek anlamları dışında kullanıldığı zaman daha çok kavram, durum ve hareketi karşılamaktadır. Türkiye Türkçesinin söz varlığı incelemelerinde konuşma diline ve resmî dile esas olan İstanbul ağzında kullanılan kalıplaşmış ifadelerden daha fazlasını, farklı kavramları karşılayan farklı ifadeleri, Anadolu ve Rumeli ağızlarında görmek mümkündür.

**Bulgular**

Bu bölümde, Van ağzında "baş" sözcüğünün yer aldığı kalıplaşmış ifadeler, biçimsel özellikleri, anlamları ve kullanım bağlamları bakımından ele alınmaktadır. Yazılı kaynakların taranması ve araştırmacının Van ağzına ilişkin dil gözlemleri sonucunda belirlenen ifadeler; deyimler, birleşik sözcükler ve diğer kalıplaşmış sözler çerçevesinde değerlendirilmektedir. İfadelerin anlam özellikleri açıklanırken günlük konuşma dilindeki kullanım örneklerinden yararlanılmakta, önceki araştırmalarda kaydedilen biçim ve anlamlarla benzerlikleri ve farklılıkları da dikkate alınmaktadır. Böylece "baş" sözcüğünün Van ağzındaki kalıplaşmış kullanımları ortaya konulmakta ve bu kullanımların Türkçenin söz varlığı içerisindeki yeri betimlenmektedir. Bu bağlamda ***baş*** sözcüğün Van ağzında tespit edilen ifade biçimleri şu şekilde sıralanabilir:

**Baƫtdavar başan:** Van ağzında bugün kullanılmaya devam eden ifadelerden biridir. İfade burada ikinci tekil şahıs iyelik ekli çekimiyle verilmiştir ama hitap edilen şahsa göre uygun iyelik ekleriyle de çekimlenebilir. Örneğin: baƫdavar başınza, baƫdavar başına gibi. "Talihli, şansı bol, talih başına konsun" anlamlarında kullanılır. Sarıca (2006, s. 26) sözlüğünde ifadeyi madde başı olarak "baƫtavar" şeklinde

"talihli, kısmeti bol" anlamlarıyla vermiş. Ama "baḫdavar" şeklinde söylendiğini de belirtmiştir. İfadenin Van-Merkez, Erciş ve Gürpınar ağızlarında kullanıldığını belirtmiştir. "Baḫdavar" sözcüğü Farsça'dan alınmıştır. İfadenin Farsça aslı "baḫt+ver" biçiminde "talihli, şanslı, bahtiyar" anlamında kullanılmaktadır (Kanar, 2019, s. 280). Van ağzında "baḫdavar"a dönüşen ifade köken dildeki anlamını koruyarak "baş" sözcüğüyle birlikte kalıp bir söz şeklinde hâlâ kullanılmaktadır.

**Başa boya götür- :** Van ağzında bu ifade, iyi niyet temennilerinde bulunulacak kişiye "Allah başa boya götürsün" şeklinde söylenen bir dua cümlesinin içinde kullanılmaktadır. İfade, "Allah tamamına erdirsin, daha iyiye ulaştırsın, muradınıza erdirsin" anlamlarını karşılamaktadır. Hitap edilen kişinin kendisi ya da yakınları ile ilgili hayatlarında başlangıç aşamasında olan ya da devam eden güzel şeyler için bu söz söylenir. Eğitiminde başarılı olan çocuklar, evlenme kararı alanlar, yeni işe girenler, iş kuranlar vb. durumlarda olanlar için günlük konuşma dilinde iyi niyeti belli eden bir temenni ifadesidir. Van ağzında çocuğu liseyi, üniversiteyi başarıyla bitiren bir anneye ya da babaya "Gızın çoḫ çalişti, emek verdi, Allah başa boya götürsün." diyen bir kişi "Allah çocuğunun başarılarını daim etsin, hep böyle başarılı olsun" anlamında iyi niyetini ifade eder. Van ağzında ifadenin kullanımına zaman zaman sözcüklerin yerinin değişmiş hâliyle "boya başa götür-" şeklinde de rastlanılmaktadır. Bu ifade, Azerbaycan Türkçesinde Van ağzındaki kullanımına benzer şekilde dua olarak söylenmektedir. Öğünç'ün (2021, s. 70-71) çalışmasında bu ifadenin Azerbaycan Türkçesinde "Allah boya-başa çatdırsın" ve "boya-başa çatsınlar" şeklinde dua olarak söylendiği "Dünya Hayatıyla İlgili Alkışlar" başlığı altında verilerek belirtilmektedir.

**Başa(n) değ- :** Bu ifade, Van ağzında "baş" sözcüğüne iyelik ekleri getirilerek, "değ-" fiili de emir kipinde çekimlenerek kullanılır. En çok ikinci tekil şahsa hitaben "başan değsin (başına değsin)" biçiminin günlük konuşma dilinde kullanıldığına şahit olunmaktadır. Bu kalıplaşmış ifade Van ağzında "birinin yaptığı işi hiç beğenmeme, yapılan işten memnun olmama" anlamlarında muhatabın yüzüne ya da gıyabında oldukça sinirli bir şekilde söylenen bir sözdür. "Yaptığın iş başan değe/başan değsin", "Güya evi temizliyipler, başınza/başıza değsin" gibi cümlelerle ifadenin Van ağzındaki kullanımı örneklendirilebilir. Bu ifade, şekil ve anlam bakımından Van ağzındaki kullanımına benzer şekilde Azerbaycan Türkçesinde de görülmektedir. Öğünç (2021, s. 84), bu ifadenin Azerbaycan Türkçesinde "başan deysin" biçiminde dünya hayatıyla ilgili söylenen bir beddua (kargış) olduğunu belirtmektedir.

**Başa düş- :** Sarıca (2006, s. 27), bu ifadenin Van (Merkez) ve Erciş ağzında "sezmek, farkına varmak, anlamak" anlamlarında kullanıldığını belitmektedir. Gökçür (2012, s. 788) de çalışmasında "başa düş-" şeklinde verdiği ifadenin Van Küresinli ağzında "anlamak, sezmek" anlamlarında kullanıldığını ifade etmektedir. Ağzılardan derlediği metinler içerisinde ifadenin kullanımını "He, ḫocam başa düşdün?" şeklinde örneklendirmektedir. Akman (2023, s. 154) ise ifadenin Van Küresin ağzında "başe düş-" şeklinde "bir şeyi sürekli ve inatla söylemek" anlamında kullanıldığını belirtmektedir.

**Başa kül ele-:** Van ağzında deyimleşmiş ifadelerden bir tanesidir. Muhatabı için bu sözü söyleyen biri, karşıdakinin durumuna acıdığını ve zavallılığını ifade etmek için kullanır. Genellikle söze başlarken bu ifade kullanılır, sonrasında da karşıdaki insana bu şekilde hitap etmenin sebebi belirtilir. "Başan kül eliyim, hiçbi şeyden de ḫabarı yoḫdur/ başan kül eliyim, gocan evi barḫı her şeyi satıp" şeklindeki cümlelerle, ifadenin Van ağzındaki kullanımları örneklendirilebilir. Aslında bu ifadeyi kullanan kişinin söylemek istediği şey şudur: "öleydin de bu günleri görmeyeydin, yazık sana", "ölmek şu anki durumundan daha iyi." Gökçür (2012, s. 788) bu şekliyle verdiği ifadenin, Van Yerli ağzında "(bedddua olarak) ölmek, toprağa gömmek" anlamında karşıdaki kişinin zavallılığını belirtmek için kullanıldığını söylemektedir.

**Başı böyük (büyük):** Van ağzında bu ifade, kişinin kendi ya da bu sözcükle kast ettiği kişinin talihsizliğini, şanssızlığını anlatmak için kullanılır. Bu ifadeyi kullanan kişi bir işi yapmak isterken, yapmaya başlarken ya da yaparken ortaya çıkan tüm olumsuzlukları kendi şanssılığına bağlar ve bunu da "Benim başım büyüktür", "Onun başı büyüktür" şeklinde cümlelerle ifade eder. Hitap edilen ya da kast edilen şahsa göre ifade uygun iyelik eklerini alarak kullanılır. Van ağzında bu ifadenin kullanıldığı bir durum, şu şekilde örneklendirilebilir: "Hepsi gitti, kimse gapiyi örtmedi. Men gapiyi örtüm, menim başım böyüktür, şimdi içeri toz girse menden bilirler."

**Başı sovuḫ, soğuḫ:** Van ağzında bu ifade "umursamaz, aldırış etmeyen, bir iş için kendini zahmete vermeyen, yormayan" anlamlarında kullanılan bir tabirdir. İfadenin kullanımı günlük konuşma dilinde "Bele başı sovuḫ adam görmedıḫ. Hele çocuḫlari okula kaydetmiyip" şeklindeki cümlelerle örneklendirilebilir. Akman (2023, s. 154) bu sözün, Van Küresinli ağzında da "başı soyuḫ" şeklinde "aldırmaz, bir iş veya verilen görev için kafa yarmayan, onları umursamayan" anlamlarıyla kullanıldığını belirtmektedir.

**Başım gözüm üstüne:** "Birisi tarafından söylenen ya da istenilen bir şeyi memnuniyetle, gönülden yapmak" anlamında kullanılan bir ifadedir. TDK Atasözleri ve Deyimleri Sözlüğü[2]'nde aynı anlamda "can baş üstüne" şeklinde bir deyim bulunmaktadır. Van ağzında bu ifade günlük konuşma dilinde insanların çok sıklıkla kullandığı bir ifadedir. Bu sadece karşı tarafın bir istekte bulunduğu durumlarda değil, eve gelen misafir için de kullanılan bir ifadedir. Ev sahibi, evine misafir gelmesinden duyduğu memnuniyeti ifade etmek için misafirlerini "başım gözüm üstüne gelmişsiniz/baş göz üstüne gelmişsiniz" şeklinde karşılamaktadır. İstenilen bir şeyi memnuniyetle yapmayı ifade eden bu söz, Vanlı olmayıp Van'da uzun süre yaşayan insanlar tarafından son dönemlerde farklı bir şekilde yorumlanmaktadır. Onlara göre bir Vanlı istenilen bir şey için "başım gözüm üstüne" diyorsa bu, onun bu işi yapmayacağı anlamına geliyormuş. Vanlı olmayanlar, Vanlıların bu sözü bir geçiştirme ifadesi olarak kullandıklarını iddia etmektedirler. Ama onlar her ne kadar böyle düşünseler de bu ifade, Vanlıların çoğu tarafından samimi bir memnuniyeti belirtmek ve talep edilen bir şeyi isteyerek, gönülden yapmayı ifade etmek için kullanılmaktadır.

**Başımla beraber/barabar:** Van ağzında bu ifade "başım gözüm üstüne" ifadesiyle aynı anlamda ve aynı durumlarda kullanılmaktadır. Yani istenilen bir şeyi memnuniyetle yapmak, yerine getirmek anlamlarında kullanılan bir ifadedir. Bir diyalog şeklinde gelişen ve karşı tarafın sizden bir talepte bulunduğu durumlarda Van ağzında "evet, tabii ki, elbette yaparım" anlamlarında "başımla beraber, başım gözüm üstüne" ifadeleri sıklıkla kullanılmaktadır.

**Başın var olsun:** Günlük konuşma dilinde genellikle ikinci tekil şahsa hitaben "başın var olsun" şeklinde kullanılan bu söz, "başım gözüm üstüne" ya da "başımla beraber" ifadesini kullanan kişiye cevap olarak söylenmektedir. Yani sizin isteğinizi ya da beklentinizi memnuniyetle yerine getireceğini söyleyen kişiye "başın var olsun" diyerek aslında "ömrün uzun olsun, canın sağlıkla dolsun" anlamında bir sözle karşılık verilmektedir. Bir Vanlı bu sözle aslında karşıdakine teşekkür etmekte ve teşekkürünü iyi niyet temennisi şeklinde sunduğunda da böyle bir söz ortaya çıkmaktadır.

**Boğabaş:** Van Merkez ya da bir diğer tabirle Van Yerli ağzında "lastik ayakkabı" anlamında kullanılan birleşik sözcük kurulumunda bir ifadedir. Sarıca (2006, s. 33 ) sözlüğünde "boğabaş" şeklinde verdiği sözcüğün Van Mollakasım'da "lastik ayakkabı" anlamında kullanıldığını belirtmektedir. Gökçür de

[2] Türk Dil Kurumu'nun https://sozluk.gov.tr/ adresinde bulunan Atasözleri ve Deyimleri Sözlüğü kaynak olarak kullanılmıştır. Bu bağlantı adresi ve erişim tarih aralığı kaynakçada verilmiştir.

(2012, s. 793) benzer şekilde "boğabaş" ifadesinin Van Yerli ağzında "lastik ayakkabı" anlamında kullanıldığını ifade etmektedir. Bu birleşik sözcüğü oluşturan iki sözcük de gerçek anlamını yitirmiş ve ortaya "kara lastik ayakkabı" için kullanılan bu sözcük oluşmuştur. Vanlılar "boğabaş" şeklinde adlandırdıkları lastik ayakkabı için bu ayakkabıyı üreten markanın isminden de hareketle "Hotto Pirelli" ve "cizlavet" ifadelerini de kullanmışlardır. Bugün yeni nesil tarafından bu iki ifade çok bilinmese de "boğabaş" daha geniş bir kesim tarafından bilinmektedir.

**Ḫırsi başında ol- :** "Bir durum ya da olay karşısında çok sinirlenmek" anlamında kullanılan bir ifadedir. Türkiye Türkçesinde genel kullanımda bu durum, "sinirim tepemde, sinirim tepeme çıktı" şeklinde ifade edilmektedir. Van ağzına hâkim bir kişi çok sinirlendiğinde "Zaten ḫirsim başımda, bi de sen ġonışma" gibi bir cümleyle durumunu karşıdakine aktarabilir. Arapça kökenli olan "hırs" sözcüğü Türkçede iki anlamda kullanılmaktadır. TDK Güncel Türkçe Sözlük[3]'te bu sözcük için verilen ve yaygın kullanılan ilk anlam "Bir şeyi elde etmek için duyulan, önüne geçilmez derecede kuvvetli istek, aşırı tutku", ikinci anlam ise "öfke" şeklinde verilmiştir. Van ağzında geçtiği ifadede karşıladığı anlam öfkedir.

**Kellebaş:** Van ağzında "tam altın" ya da "cumhuriyet altını" için kullanılan bir ifadedir. Sarıca (2006, s. 88) "kellebaş" şeklinde verdiği sözcüğün anlamını "damat hediyesi" şeklinde vermiştir. Gökçür (2012, s. 855) de "kellebaşi" şeklinde verdiği ifadenin Van Yerli ağzında "damat hediyesi" anlamında kullanıldığını belirtmektedir. Damat hediyesi denilmesinin nedeni, bu büyük altının genellikle bir kolye ucu şeklinde işlenerek geline hediye olarak takılmasıdır. Bu altının "kellebaş" olarak nitelendirilmesinin nedeni, büyüklük bakımından insan başına benzetilmesidir. "Gelinlerine üç kellebaş/kellebaşi (altın) taḫıblar" cümlesinde "tam altın" yerine "kellebaş" ifadesini kullanan Vanlılar, aslında takının büyüklüğünü ve değerini betimlemek için "baş, kafa" anlamına gelen iki sözcüğü birlikte kullanarak anlamı da pekiştirmişlerdir.

**Külbaş:** "Gariban, zavallı, çaresiz" anlamlarında kullanılan bir ifadedir. İfadenin "Külbaş hiç bi yeri görmiyip" şeklinde bir cümleyle günlük konuşma dilindeki kullanımına bir örnek verilebilir. Van ağzında hâlâ aktif kullanılan bir sözcüktür. Sarıca (2006, s. 98), sözlüğünde sözcüğü "külbaş" şeklinde "zavallı, acınacak hâlde olan" anlamlarıyla vermiştir. Gökçür (2012, s. 867) de Van Yerli ağzında "külbaş" biçiminde kullanılan ifadenin "zavallı, hâli içler acısı olan" anlamlarında kullanıldığını belirtmektedir.

**Kül başa(n) (goy-):** Van ağzında bu kalıp ifade "kül başan goyum, kül goyum başan, kül baban başına, kül deden başına" şeklinde kastedilen şahsa hitaben "baş" sözcüğü ya iyelik eki alacak şekilde ya da doğrudan bu sözün söylendiği şahıs belirtilerek kullanılmaktadır. Hayıflanma, acıma, hitap edilen kişinin şanssızlığını ve bahtsızlığını dile getirme durumlarında sıklıkla kullanılan bir ifadedir. Hayatta olan insanlara hitaben onların şanssızlığını anlatan bir söz olmasının yanında kişinin ölen yakınlarına hitaben de söylenerek aslında bu bahtsızlığın onlardan aktarıldığını anlatmak için de kullanılır. Günlük konuşma dilinden örnek verilecek olursa "Kül goyum baban başına nece goymuşam, bunlar seni heç arayip sormiyilar?" gibi bir cümle de karşıdakine acıma ve hayıflanma "kül goyum baban başına nece goymuşam" ifadesiyle belirtilmektedir. Bu açıdan bakıldığında ifade Van ağzında "başa kül ele-" deyimi ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Mesela "Kül başan (goyum) sen bugüne gede hiç doḫtora gitmedin" cümlesinde ifade "yazık sana" anlamıyla bir acımayla "başan kül eliyim" deyimi gibi kullanılmıştır.

[3] Türk Dil Kurumu'nun https://sozluk.gov.tr/ adresinde bulunan Güncel Türkçe Sözlük kaynak olarak kullanılmıştır. Bu bağlantı adresi ve erişim tarih aralığı kaynakçada verilmiştir.

**Toprəḫ baş(li)/baş(an):** Van ağzında “toprəḫ başli” ifadesi, “külbaş” gibi “zavallı, çaresiz, gariban” anlamlarında kullanılmaktadır. Bu sözlerle hitap edilen kişiye acıma, hayıflanma gibi duygular dile getirilir. Van ağzında yerine göre “toprəḫ başli” ya da “toprəḫ başan” ifadelerinin “külbaş, külbaşan” ifadeleri gibi hem hayatta olan hem de ölmüş olan insanlar için kullanıldığı görülmektedir. “Toprəḫ başan bu et bele pişirilir?” cümlesini söyleyen bir Vanlı bu ifadeyle karşıdakine acıyıp kişiyi yetersiz ve bilgisiz bulduğunu; yapılan işi beğenmediğini ifade etmektedir. “Toprəḫ başli bi gün yüzi görmeden öldi getti” cümlesiyle de ifadenin acıma duygusuyla ölen kişiler için de kullanımı örneklendirilebilir. İfadede bulunan “toprak” sözcüğü, Van ağzında bazen “toprəḫ”, bazen de “torpəḫ” şeklinde söylenmektedir. Van yerli ağzında sözcüğün “torpəḫ” biçiminde kullanımı, özellikle belirli yaşın üzerindeki insanlarda daha yaygındır. Gökçür de (2012, s. 913) sözcüğün Van yerli ağzında “torpəḫ” şeklinde yer aldığını belirtmektedir. Van Gölü Çevresi Ağızları Sözlüğünde ise Van yerli, Erciş ve Ahlat ağızlarında “torpağ” şeklinde kullanıldığı ifade edilmektedir (Sarıca, 2006, s. 133). Ayrıca “toprəḫ baş” ifadesi “koy-” fiili ve “baş” sözcüğüne gelen iyelik ekiyle “toprəḫ başan goyum, toprəḫ goyum anan başına” şeklinde de günlük konuşma dilinde sıklıkla kullanılmaktadır. “Toprəḫ başli” ifadesinin geçtiği bir Van manisi de bulunmaktadır. Bu mani, 1992 yılında yayımlanan Van Kütüğü’nde (1992, s. 389) şu şekilde yer almaktadır: Bağçelerde maydanos/Maydanozu yoldunuz/*Toprağ başlı* Vanlılar/Siz de mi tango oldunuz

**Sonuç, Tartışma ve Öneriler**

**Çalışmanın sonuçları** bağlamında Van ağzında “baş” sözcüğünün yer aldığı 16 kalıplaşmış ifade tespit edilmiş ve bu ifadeler biçim, anlam ve kullanım özellikleri bakımından incelenmiştir. Bulgular, “baş” sözcüğünün Van ağzında yalnızca insan bedeninin bir bölümünü karşılayan temel anlamıyla kullanılmadığını; farklı kavramların, durumların, duyguların ve toplumsal ilişkilerin ifade edilmesinde de işlev üstlendiğini göstermektedir. İncelenen ifadeler arasında iyi dilek ve temennileri bildiren kullanımların (*başa boya götür-*, *başın var olsun*), memnuniyet ve kabulü ifade eden sözlerin (*başım gözüm üstüne*, *başımla beraber*), olumsuz duygu ve değerlendirmeleri yansıtan ifadelerin (*başa(n) değ-* , *ḫırsi başında ol-*) ve acıma, hayıflanma ya da talihsizlik bildiren kullanımların (*başa kül ele-*, *kül başa(n) goy-*, *başı böyük*) bulunması, bu sözcüğün farklı iletişimsel işlevlerle kalıplaşmış yapılar oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Bunun yanında *boğabaş*, *kellebaş* ve *külbaş* gibi kullanımlar, sözcüğün birleşik sözcük oluşumunda da yer aldığını göstermektedir. Dolayısıyla “baş” sözcüğünün Van ağzındaki kullanımları, söz varlığının biçimsel ve anlamsal çeşitliliğini ortaya koyan örnekler sunmaktadır. Çalışma, belirli bir sözcük çevresinde gelişen kalıplaşmış ifadelerin incelenmesinin, ağızların söz varlığını belgelemek ve bu ifadelerin gündelik iletişimdeki işlevlerini anlamak bakımından önemini göstermektedir.

**Bulguların tartışılması** bağlamında bu çalışmanın bulguları, Van ağzı söz varlığını inceleyen önceki araştırmalarla birlikte değerlendirildiğinde, mevcut literatürü belirli bir sözcük etrafında ayrıntılandırması bakımından önem taşımaktadır. Akman (2023), Van Küresin ağzında organ adlarıyla kurulan deyimleri incelemiş ve “baş” sözcüğünü içeren deyimlere de yer vermiştir. Bu çalışma, söz konusu sözcüğün Van yöresindeki deyimleşmiş kullanımlarının daha önce de araştırıldığını göstermesi bakımından mevcut araştırmayla doğrudan ilişkilidir. Akman’ın (2024b) Van ağzından derlenen kelimeleri Derleme Sözlüğü’ne kazandırmayı amaçlayan çalışması ise ağız söz varlığının belgelenmesi ve mevcut sözlüklerin zenginleştirilmesi açısından tamamlayıcı bir nitelik taşımaktadır. Bununla birlikte bu araştırmanın ayırt edici yönü, Van ağzındaki bütün deyimleri veya genel söz varlığını incelemek yerine “baş” sözcüğünün yer aldığı kalıplaşmış ifadeleri tek bir inceleme odağında bir araya getirmesidir. Bulgular, aynı sözcüğün farklı kalıplaşmış yapılar içinde farklı anlam ve iletişimsel işlevler

kazanabildiğini göstermesi bakımından önceki çalışmaları tamamlamaktadır. Ancak araştırmada belirlenen 16 ifadenin tamamının önceki çalışmalarda bulunmadığı ya da ilk kez bu araştırmayla belgelendiği söylenebilmesi için önceki yayınlardaki madde başları ve örneklerin tek tek karşılaştırılması gerekmektedir. Bu nedenle çalışmanın literatüre katkısı, yalnızca yeni ifadeler tespit etmesi üzerinden değil, mevcut kullanımları bir arada değerlendirerek biçim, anlam ve kullanım özelliklerini açıklaması üzerinden de ele alınmalıdır.

**Çalışmanın önerileri** bağlamında Van ağzındaki kalıp ifadelerin daha kapsamlı biçimde belgelenmesine yönelik yeni araştırmaların yapılması gerektiği söylenebilir. Öncelikle "baş" sözcüğünün yer aldığı ifadeler, farklı yaş gruplarından ve Van'ın farklı yerleşim yerlerinden derlenecek dil verileriyle karşılaştırılarak bu ifadelerin günümüzdeki kullanım durumları belirlenebilir. Böyle bir araştırmada ifadelerin hangi iletişim ortamlarında kullanıldığı, anlamlarında bölgesel veya kuşaklara bağlı farklılaşmalar bulunup bulunmadığı ve bazı kullanımların zamanla değişip değişmediği incelenebilir. İkinci olarak, Van ağzında organ adlarıyla kurulan deyim ve kalıplaşmış ifadeler üzerine yapılacak çalışmalar, yalnızca "baş" sözcüğüyle sınırlı kalmayıp göz, el, ayak, ağız ve gönül gibi sözcükleri de kapsayacak biçimde genişletilebilir. Üçüncü olarak, Van ağzında tespit edilen ifadeler Azerbaycan Türkçesi başta olmak üzere tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki benzer kullanımlarla karşılaştırılarak biçim, anlam ve kullanım bakımından ortaklıklar ve farklılıklar ortaya konulabilir. Bu karşılaştırmalarda benzerliklerin doğrudan köken ilişkisi olarak değerlendirilmemesi; tarihî kayıtlar, ses özellikleri ve anlam gelişmeleri gibi kanıtlarla desteklenmesi gerekir. Son olarak, araştırmacı gözlemlerine dayanan verilerin sistematik biçimde kayıt altına alınması, gerektiğinde konuşur görüşmeleri ve ses kayıtlarıyla desteklenmesi, ifadelerin kullanım bağlamlarının daha güvenilir biçimde belirlenmesine katkı sağlayabilir. Elde edilecek verilerin ağız sözlüklerine ve dijital veri tabanlarına aktarılması da Van ağzının söz varlığının korunmasına, araştırmacıların bu verilere erişiminin kolaylaşmasına ve Türkiye Türkçesinin ağızları üzerine yapılacak karşılaştırmalı çalışmalara katkıda bulunabilir.

## Kaynakça


Akman, H. (2023). Van Küresin Ağzında Organ İsimleriyle Kurulan Deyimler. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 150-169. https://doi.org/10.53586/susbid.1261481

Akman, H. (2024b). Van ağzından Derleme Sözlüğü'ne katkılar. *Çekmece Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(24), 82–107. https://doi.org/10.55483/cekmece.1523257

Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III: İndeks*. Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Atalay, B. (2013). *Divânü Lûgati't-Türk dizini*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Caferoğlu, A. (2015). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Clauson, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Clarendon Press.

Ercilasun, A. B., & Akkoyunlu, Z. (2015). *Dîvânu Lugâti't-Türk: Giriş, metin, çeviri, notlar, dizin*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gökçür, E. (2012). *Van Gölü havzası ağızları* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Fırat Üniversitesi.

Kanar, M. (2019). *Farsça-Türkçe sözlük* (5. baskı). Say Yayınları.

Karaağaç, G. (2021). *Türkçe verintiler sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Öğünç, M. (2021). Azerbaycan Türkçesinde alkışlar ve kargışlar. *Folklor Akademi Dergisi, 4*(1), 56–93. https://izlik.org/JA44KR87UW

Rayman, H. (1992). Türküler, ninniler, maniler, bilmeceler, atasözleri ve deyimler. A. Abdulkadiroğlu, M. Yiğit, & B. Oğuzbaşaran (Yayın Kurulu), *Van kütüğü* içinde (ss. 387-407). Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları.

Sarıca, B. (2006). *Van Gölü çevresi ağızları sözlüğü*. Atlas Yayınları.

Tekin, T. (2014). *Orhon yazıtları* (5. baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türk Dil Kurumu. (t.y.-a). *Atasözleri ve deyimleri sözlüğü*. 15 Haziran 2026 tarihinde https://sozluk.gov.tr/ adresinden erişilmiştir.

Türk Dil Kurumu. (t.y.-b). *Güncel Türkçe sözlük*. 15 Haziran 2026 tarihinde https://sozluk.gov.tr/ adresinden erişilmiştir.

Türk Dil Kurumu. (t.y.-c). *Karşılaştırmalı Türk lehçeleri sözlüğü*. 15 Haziran 2026 tarihinde https://sozluk.gov.tr/ adresinden erişilmiştir.

**Çıkar Çatışması Beyanı**

Yazar(lar), bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

**Mali Destek**

Yazar(lar) bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

**Yayın Etiği Beyanı**

Yazar(lar), çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan eder.

**Benzerlik Oranı**

Makalede %6 benzerlik oranı bulunmaktadır.